

Aalborg stift besat af de svenske 1658.

Af *Henning Paulsen*.

Efter Roskildefredens bestemmelser havde Svenskerne rømmet Jylland omkring d. 1. maj 1658, men allerede d. 6. august sejlede svenske tropper ud fra Kiel mod Korsør, og ved samme tid drog en svensk hærafdeling mod nord gennem Jylland. D. 20. august naaede de Hjørring, landet var besat¹).

I synsvidner og indberetninger om tilstandene efter svenskekrigene tales der stadig om den første (okt. 1657—maj 1658) svenske besættelses skatter, udskrivninger og plyndringer og om de lidelser, den brandenborgske og især den polske besættelse i 1659 førte med sig; kun hist og her og i ganske korte vendinger omtales denne anden svenske besættelse. Tingbøgerne, der ved adskilligt at berette om den frygtelige krig, er paa-faldende tavse om begivenhederne i efteraaret 1658. Fra Vendsyssel er der fra denne periode kun en notits²) om, at Svenskens folk ved St. Mikkelsdagstide 1658 bortstjal en stud fra Birkelseegnen.

¹) Se: A. Peter Gaardboe: Svenskerne som Fjender i Vendsyssel i 1657 og 1658. (Samlinger t. jy. Hist. og Top. IX, 136—66.)

²) Se: Thyge J. Sjøgaard: Tilstandene i Jylland under og efter Krigen 1657—59 belyste ved jydsk Thingbøger. (Hist. Tidsskrift, 8. R. III, 91—183.)

Har Københavns belejring optaget svenskernes opmærksomhed og kræfter i den grad, at de ikke ævnede at udsuge de besatte landsdele? Eller ligger der en politisk plan bagved? Var det, fordi den svenske konge denne gang ikke bare kom som fjende, men som landets fremtidige hersker, at han vilde vise indbyggerne hensyn, vilde »konservere« dem og vinde deres hengivenhed som tro undersaatter? Eller har de allieredes fremrykning nødvendiggjort en svensk »frontforkortning«?

Besættelsen synes i hvert fald at være forløbet roligt uden større vanskeligheder. De nødvendige udskrivninger foretoges efter kgl. svenske »kammerordrer« af overkrigskommissær Seltmann i Aarhus gennem krigskommissæren i hvert stift.

Da krigskommissæren i Aalborg, Christoph Paul Jovius, var draget af lande, er nogle af hans papirer kommet købmand Harding Petersen, senere raadmand i Aalborg, i hænde, og han har saa d. 21. april 1659 overgivet pakken til Aalborg magistrat, fra hvis arkiv den senere er overført til Landsarkivets manuskript-samling. Denne pakke indeholder en del koncepter til breve, forskellige lister og overslag over skatter og leverancer, samt enkelte egenhændige breve. I det følgende vil der blive gjort rede for det væsentligste af dette stof.

Med den tidligere svenske besættelse i frisk erindring har sikkert mange herremænd strax søgt den svenske konge om salvaguardiebreve for i det mindste at redde noget igennem denne nye hjemsøgelse, men kun et er bevaret her blandt Jovius' papirer, naturligvis i afskrif, idet originalen beroede hos herremanden eller hans forpagter. Brevet er udstedt af Karl X Gustav i hovedkvarteret i Utterslev d. 14. august til godset Bol-

ler i Børglum herred. Til godsets beskyttelse er der saa blevet indkvarteret et par soldater og maaske en officer, der baade skulde have deres daglige forplejning og udstyres med tøj, gevær og ammunition. I en koncept, dateret Aalborg d. 28. august 1658, opfordredes alle militærpersoner til at afholde sig fra at plyndre og til at beflitte sig paa at beskytte godset Langholt og dets forpagter Lorentz Nielsen, der er taget under beskyttelse, »da det er kongens vilje, at undersaatterne konserveres og holdes ved deres hus, gaard og ejendom«. Altfor effektiv var denne form for beskyttelse dog næppe.

Ved salvaguardier kunde enkelte punkter beskyttes, men landet som helhed laa jo aabent for plyndring og hærværk og maatte købe sig fri ved at love at betale brandskat; samtidig udskreves andre skatter som materialskat og proviantskat, og det blev paalagt de stedlige myndigheder, magistrater, herredsfogder og lægds-mænd at opkræve disse skatter; kom de ikke ind med det gode, skred man til exekution, man lod militære afdelinger foretage inddrivningen med paaløbne udgifter!

Kun et fjerdingaar havde svenskerne været borte, saa de kunde hurtigt genopbygge deres skattevæsen³⁾. Vendsyssel med Hanherrederne blev delt mellem to regimenter under obersterne Puttkammer og Heeder (Heide). Inden slutningen af august havde de faaet til-

³⁾ Grundlaget var jordebøgerne. ²⁵/₈ 1658 udsendtes en fornyet ordre til skriveren paa Aastrup slot om »førstkommende mandag« at bringe lenets jordebøger til Aarhus samt ordre til at lade herredsfogderne gøre bønderne opmærksomme paa, at de skal forlange kvittering for deres ydelser til svenske militærpersoner »paa det siden derefter kan gøres rigtig likvidation med dertil forordnede kommissarier i hvert stift«.

delt deres kvarterer som følger (tallene angiver brandskatten i rdlr.)⁴⁾:

<i>Oberst Puttkammer:</i>		<i>Oberst Heeder:</i>	
Høgholt	60	<i>Nibstrup</i>	20
Lengsholm	100	N. Elkjær	40
Eget	20	Eskjær	40
Bangsbo	100	Steensbæk	40
Knivsholt	60	Lerbæk	20
Aastrup slot	100	Ellinggaard	40
Fuglsig	40	Skaarupgaard	20
Egebjerg	20	Baggesvogn	60
Linderumgaard	40	Bøgsted	60
Villerup	60	Odden	200
Ørklit	20	Kjærsgaard	60
Sæbygaard	200	Skovsgaard	60
Steenhede	50	Kjølkegaard	100
Haven	60	Hammelse	200
Hørbylund	60	<i>Burholt</i>	20
<i>Ormholt</i>	40	Lundergaard	40
Knudseje	30	Rævkjærgaard	40
Rugtved	50	Bratskov	200
Hundslund kloster ...	200	Kokkedal	100
<i>Boller</i>	140	Aggersborg	50
<i>Hvidstedgaard</i>	30	Oxholm	100
<i>Tidemandsholm</i>	140	Aagaard	200
<i>Aas</i>	30	Vesløsgaard	40
Vrejlev kloster	60	Birkelse	160
<i>Tierit</i>	10	Bjørnkjær	30
Hæstrupgaard	40	S. Elkjær	40
Sejlstrup slot	100	Langholt	40
Børglum kloster	200	Skat af godser, i alt ..	1820
Slettegaard	20		
Skat af godser, i alt ..	2080		

⁴⁾ Brandskattebeløbene er $\frac{1}{5}$ af de ved ordre af $\frac{22}{10}$ 1657 fastsatte (se Gaardboe anf. sted), og de skulde betales i to ligestore portioner d. $\frac{3}{9}$ og d. $\frac{20}{9}$; en løs optegnelse om adelige gaarde i Vendsyssel bemærker om de gaarde, der er sat med kursiv, at de har betalt brandskat.

Børglum herred	1010	Jerslev herred ⁵⁾	760
Hvetbo —	420	Vennebjerg herred ...	760
Ø. Han —	460	Horns herred	680
V. Han —	510		
I alt af herreder	2400		2200
I alt af godser og herreder	4480		4020

Hertil kommer, at Asdal, Dybvad og Vorgaard var fritaget for brandskat og tillagt generalmajor Bedecker; Rødslet hørte paa tilsvarende maade under rigsadmiralen, og Vang og Vraagaard var udlagt til fourage⁶⁾.

Hjermeslevgaard gik helt fri for skat og indkvartering og blev ikke tildelt nogen; den var for udpint af den sidste svenske besættelse; efter ejeren, Jørgen Kruses død (1666), gjorde kreditorerne indførsel for gæld. Ogsaa Hæstrupgaard (forpagter Henrik Kahler) og Sæbygaard maa have været medtagne, da der bemærkes, at de bør skaanes.

Ved beregningen af oberst Heeders herreder bemærkes det, at deri er medregnet grev Ulfeldts tjenere, som ikke skal betale brandskat (der nævnes hos Trap kun Klausholm i Hellevad sogn som tilhørende Korfits Ulfeldt).

I disse lister nævnes ogsaa brandskat af købstæderne, Sæby skulde betale 180 rdlr., Hjørring 120 (byen

⁵⁾ For dette herred findes der en liste, der viser, hvad de enkelte sogne skulde udrede:

Hundslund, Jerslev, V.-Brønderslev, hver 80 rdlr.

Hellevad, Ø.-Brønderslev, Vrensted,

This, Tolstrup og Voer, — 60 -

Hellum, Ørum, Hallund og Stenum — 40 -

Dertil et par gode oxer, 12 faar, 12 høns og $\frac{1}{2}$ td. smør. (koncept $\frac{1}{9}$ 1658).

⁶⁾ Af et brev til overkrigskommissæren ang. uenighed mellem de to oberster om fordelingen fremgaar det, at Skovsgaard dengang var ladegaard til Hundslund kloster, og at Rugtved hørte under Voergaard.

angiver selv 28 + opkrævningsomkostninger), Skagen 60.

Ligesom brandskattens størrelse⁷⁾ giver os en fornemmelse af herredernes og købstædernes indbyrdes størrelse og velstand, viser en liste over ydelser af materialer (værktøj, søm, tømmer o. l.) fra købstæderne i Aalborg og Aarhus stifter (+ Skive og Nykøbing) og de vendsysselske herreder os en anden side af svenskernes vurdering af skatteevnen. Mindst ydes af: Hobro, Mariager, Skanderborg, Skive, Sæby, Hjørring, Skagen, Nykøbing og Thisted samt de omtalte herreder (Hvetbo herred dog kun det halve); i forhold hertil ydede Horsens, Grenaa og Ebeltoft 125 % og Aalborg, Randers og Aarhus 375 %.

Den proviantskat, landet maatte yde til besættelsestroppernes underhold, synes at have været delt, saaledes at den ene halvdel skulde betales i penge, og den anden skulde leveres i naturalier.

Et skatteskema viser 4 maaneders ydelser til oberst Aschebergs regiment⁸⁾ af alle kongens og kirkens tjenere i Aalborghus len (undtagen 94 gaarde der er henlagt til underhold for stabspersoner); den omfatter følgende varemængder:

500 læs hø, 5000 knipper halm, 2000 td. havre, 500 td. rug, 30 td. ærter, 300 td. øl, 20 td. tvebaker, 200 lisp. flæsk, 200 lisp. smør, 200 lisp. ost, 16 td. salt, 20 lisp. lys, 50 oxer, 100 faar, 240 gæs, 400 høns, der fordeltes mellem herrederne i føl-

⁷⁾ En lap med forskellige løse notater giver os brandskatten af Thy og Mors:

Thisted: 240 rdlr., adelige gaarde i Thy: 1.800 rdlr.

Herrederne i Thy: 2.540 rdlr., — i alt: 4.580 rdlr.

Nykøbing: 200 rdlr., adelige gaarde paa Mors: 1210 rdlr.

Sdr. herred: 623 rdlr., Nr. herred 748¹/₄ rdlr.,

i alt: 2.781¹/₄ rdlr.

⁸⁾ Til dette regiments underhold skulde Aalborg yde en maanedlig skat paa 500 rdlr. (koncept ³⁰/₈ 1658).

gende forhold: Fleskum: 36,25 %, Hornum: 21,4 %, Slet: 14 %, Aars: 13,5 %, Hindsted: 9 % og Hellum: 5,85 %. Dertil 2000 rdlr., som dog er strøget, men vel-sagtens svarer i værdi til naturalierne, thi en liste over proviantskatten af Mors⁹⁾ og listen over ydelserne til Hals skanse siger udtrykkeligt, at pengene og varerne skulde udgøre hver sin halvdel af skatten.

Vendsyssels eneste befæstede punkt, Hals skanse, havde d. 15. august tilbageslaaet et svensk angreb fra søsiden, men var kort tid efter blevet indtaget af de svenske landstyrker. Der blev lagt garnison i skansen, og der skulde skaffes materialer og proviant derud. Harding Petersen, der indleverede disse papirer til Aalborg magistrat, sendte allerede d. 21. august til Hals skanse følgende varer: 2 sider à 3 bismerpund flæsk, 1 td. brød, 1 [lis]p. islandsk fisk, 2 lisp. graasej, 10 »stäbchen« eddike, $\frac{1}{4}$ td. høstsild, $\frac{1}{4}$ td. øl, $\frac{1}{2}$ td. smør, 2 skinker à 18 pund, 1 td. fint krudt = 6 lisp. 4 pund, 50 pund musketkrudt, $3\frac{1}{2}$ pot brændevin, 19 skaalp. bly, 50 favne lunte, 4 skipp. lys, 110 flamske sild, 4 pund sukker, 1 pot olje, 1 lod nelliker, 1 lod muskatblomme, $\frac{1}{4}$ pund muskater, 1 pund peber, $\frac{1}{2}$ pund ingefær, 1 pund lange rosiner, 1 pund mandler, »Stipollen«, 1 pund tobak, 12 piber, 2 kort, 1 bog papir. De har spist, som man gjorde dengang, mange stærkt krydrede retter, som maa have givet dem en vældig tørst.

Heldigvis er der ogsaa opbevaret en liste over deres øvrige forbrug, saa vi kan se, hvad det er, de har krydret saa gevaldigt. Garnisonens 38 mand¹⁰⁾ fik tilsam-

⁹⁾ Til hertugen af Weimars rytterregiment skulde Mors yde: til staben (38 mand): 788 rdlr. 33 sk., til officererne (72 mand): 351 rdlr. 33 sk. og til 480 menige: 3.150 rdlr., — i alt 6.752 rdlr. 9 sk.; her er varerne omregnet til penge.

¹⁰⁾ Nogle af disse soldater har paa et togt ud i landet fanget

men 362 rdlr. 45 sk. pr. maaned, beløbet fordeltes efter rang og stand og ydedes halvt i penge, halvt i naturallier; og varerne fordeltes alt andet end ligeligt, saaledes fik chefen: 2 td. øl, $\frac{1}{4}$ oxer, $1\frac{1}{2}$ lisp. flæsk, 2 beder, 4 faar, 3 gæs og 12 høns, mens en menig soldat maatte nøjes med: $\frac{1}{2}$ td. øl, $\frac{1}{8}$ lisp. flæsk, $\frac{1}{4}$ faar og 30 pund kød og dertil svarende mindre rationer af de øvrige levnedsmidler.

Hvornaar hævedes denne okkupation? Blandt Jovius' papirer findes der kun eet brev efter d. 14. september, dateret Ørklit d. 6. december, hvor en kornet anmoder overkrigskommissæren i Aalborg om visse lempelser for sin kvartervært, en enke; men overkrigskommissæren var allerede før d. 19. september flyttet fra Aarhus til Odense, saa enten har kornetten ikke vidst besked, eller ogsaa har en af krigskommissærerne virkelig været paa besøg i Aalborg.

Allerede før d. 8. september befaler Karl Gustav de i Jylland staaende regimente at trække sig tilbage til Frederiksdal, og da de drog af sted, har de kun efterladt sig smaa spredte vagthold, der helt har maattet afholde sig fra skatteudskrivninger, for der ses ingen steder at være betalt skatter til svenskerne efter udgangen af september.

Opbrudsstemningen synes ogsaa at hvile over det sidste brev konciperet af Jovius d. 14. september; han udsteder pas for galliotten »Der Hirsch« af Aalborg til at sejle levnedsmidler bl. a. til det Aschebergske regiment i egnen ved Middelfart.

ejeren af Steenshede (nu Ottestrup), Preben Banner, der, for at slippe for arrest, i et egenhændigt, beseglet brev maa love krigskommissæren ikke at forlade sin gaard; han paa-
staar iøvrigt i brevet (^{23/8} 1658), at han er en privatperson, der ingen »würckliche Dienste undt Völcker« har, og at der derfor ingen grund er til at arrestere ham.

Det er vanskeligt at forestille sig forholdene i Vendsyssel efter svenskernes rømning og før de allierede d. 18. februar 1659 gik over Aggersund og besatte Hannerederne, men kildernes og især tingbøgernes svigten kan give os lov til at slutte, at denne mellempériode har været ligesaa rolig og næppe har medført større byrder end den korte svenske besættelse i efteraaret 1658.